

ВРЕМЕНАТА НА КОНКЛУЗИВА

Михаела Москова

Софийски университет „Св. Климент Охридски“

THE CONCLUSIVE'S TENSE PARADIGM

Mihaela Moskova

Sofia University „St. Kliment Ohridsky“

Abstract. The first part of the paper discusses the semantics and the morphological status of the evidentiality, outlines the different approaches towards its definition and presents the scope and the goals of the current work. The second part concentrates on the conclusive's tense paradigm. The last section aims to present and analyse its main tense usages.

Keywords: evidentiality, evidentials, conclusive, conclusive tenses

1. Въведение

Всички езици притежават езикови средства за изразяване на източника на информация за действието или за маркиране на отношението на говорещия към достоверността на изказването. За настоящата работа от съществено значение са тези езици, които се отличават с граматикализирана евиденциална категория, тъй като българският език принадлежи именно към тях.

При дефинирането на инвариантното значение на категорията евиденциалност в частноезиков, съпоставителен или типологически план съществуват две основни гледни точки – при едната от тях семантиката на категорията се определя като маркиране на източника на информацията (напр. Айхенвалд/Aikhenvald 2004), докато при другата се изтъква като значим признакът ангажираност на говорещия с достоверността на изказването (напр. Герджиков/Gerdzhikov 1984). Вследствие на това в първия случай евиденциалността се определя като независима от модалността, а във втория – евиденциалността се присъединява към средствата за изразяване на епистемична модалност.

Наличието на граматикализирана евиденциална категория е една от най-характерните особености на съвременния български език, която го отделя от повечето индоевропейски езици.

В българската граматическа традиция съществуват множество подходи към дефинирането на категорията. Тук няма да бъдат коментирани подробно позициите на

различните автори за състава и статуса на категорията. Необходимо е обаче да се подчертае, че въпреки различията всички изследователи признават модалния характер на конклузива, без задължително да признават модалния характер на евиденциалността.

Обект на настоящия доклад е конклузивът в съвременния българския език, като тук вниманието няма да бъде насочено към характеризиране на неговата семантика, което е въпрос, който заслужава самостоятелно изследване. Конкретният предмет на изследване в тази работа са времената на конклузива в българския език. Анализите и коментарите ще допринесат за изясняването на някои спорни въпроси, засягащи парадигмата от конклузивни форми. Целта на настоящия доклад е да се отчетат някои специфични особености в употребата на времената на конклузива в българския език въз основа на примери, извлечени от Българския национален корпус (БНК).

Във връзка с поставената цел в настоящия доклад е направен обзор на актуалните гледни точки към темпоралната парадигма на конклузива, представено е формообразуването на темпоралните форми на конклузива и са приведени и анализирани примери за употребите на времената на конклузива, въз основа на които са направени изводи за инвентара от темпорални конклузивни форми.

2. Времената на конклузива

2.1. Гледни точки за темпоралната парадигма на конклузива

Конклузивът е една от спорните категории в българския език. Различията между мненията на изследователите могат да се открият както по отношение на мястото на тази субкатегория в евиденциалната система, така и по отношение на нейния състав. Най-широко застъпено е виждането, че конклузивът представлява средство за изразяване на епистемична модалност, която служи за маркиране на позицията на говорещия както по отношение на реалността на фактите, така и по отношение на достоверността на собственото изказване с оглед на начина, по който са придобити знанията за него. Консенсусно е и виждането, че в основата на конклузива лежи умозаклучение, което говорещият прави въз основа на факти, на които не е бил пряк свидетел, но които са оставили следи или последствия; собствен опит; общоприети истини; логически операции. Необходимо е да се подчертае, че според застъпваната тук гледна точка умозаклучението не бива да се разбира като феномен от формалната логика, а в по-широк смисъл – като извод, обобщение, заключение. От различните начини, по които авторите определят семантиката на конклузива, произтича и несъгласието им по въпроса за темпоралната му парадигма.

Г. Герджиков застъпва тезата, че конклузивът притежава форми за всички времена (вж. Таблица 1), като в парадигмата се наблюдава съвпадение на формите на индиректните и директните времена поради настъпване на парадигматична неутрализация по признака 'индиректност'. Герджиков също така разглежда адмиратива като емоционално-експресивна употреба на конклузивните форми, при която формите на глагола *съм* може да изпаднат в 3 л. ед.ч. и мн.ч.

Таблица 1. Времена на модусите на изказване на действието според Г. Герджиков (Герджиков/Gerdzhikov 1984)

	Удостоверителен модус	Преизказан модус	Умозаключителен модус	Недоверчив модус
Сегашно време	ходи	ходел	е ходел	бил ходел
Имперфект	ходеше			
Аорист	ходи	ходил	е ходил	бил ходил
Перфект	е ходил	бил ходил	е бил ходил	-
Плусквамперфект	беше ходил			
Бъдеще време	ще ходи	щял да ходи	щял е да ходи	щял бил да ходи
Бъдеще в миналото	щеше да ходи			
Бъдеще предварително	ще е ходил	щял да е ходил	щял е да е ходил	щял бил да е ходил
Бъдеще предварително в миналото	щеше да е ходил			

Противно на тезата на Герджиков, Ницолова (Ницолова/Nicolova 2008: 353) смята, че съществуват конклузивни форми единствено в плана на миналото (вж. Таблица 2). Това определя липсата на конклузивни форми за сегашно и бъдеще време.

Таблица 2. Времена в рамките на отделните евиденциали според Р. Ницолова (Ницолова/Nicolova 2008)

	Индикатив	Ренаратив	Дубитатив	Конклузив
Сегашно време	ходи	ходел	бил ходел	-
Имперфект	ходеше			е ходел
Аорист	ходи	ходил	бил ходил	е ходил
Перфект	е ходил	бил ходил	-	е бил ходил
Плусквамперфект	беше ходил			
Бъдеще време	ще ходи	щял да ходи	щял бил да ходи	-
Бъдеще в миналото	щеше да ходи			щял е да ходи
Бъдеще предварително	ще е ходил	щял да е ходил	щял бил да е ходил	-
Бъдеще предварително в миналото	щеше да е ходил			щял е да е ходил

2.2. Формообразуване

Съпоставката на парадигмите на конклузива и ренаратива сочи, че в 1 и 2 л. ед. и мн.ч. конклузивните форми са омонимни с ренаративните, в 3 л. ед. и мн.ч. се различават по наличието на глагола *съм* в конклузивните форми. Според Г. Герджиков това съвпадение се дължи на реорганизацията на признаците, които изграждат значенията на конклузива (наричан от учения ‘умозаключителен модус’) и на ренаратива (дефиниран като ‘преизказан модус’). Във всички лица без 3 л. ед. и мн.ч. съществува интегрален признак ‘опосредстваност’ на информацията. Той е наследен от онова състояние на

категорията, когато е съществувал само един опосредстван (косвен) модус, т.е. преди разграничаването на конклузива и ренаратива като отделни модуси (в друга терминологична система – евиденциали).

Герджиков дава следното практическо правило за образуване на конклузивните форми: тъй като в конклузива темпоралните форми за директните и индиректните корелати съвпадат, ако формата на относителното време е проста, тя се заменя от съответното елово причастие и се прибавя глагола *съм*, ако е композирана – спомагателният глагол се преизказва и се прибавя глагола *съм*. Формата на аориста, който няма относителен корелат, директно се заменя от елово причастие и се прибавя глаголът *съм* (Герджиков/Gerdzhikov 1984: 237).

Както посочва Герджиков, българската евиденциална система се развива поетапно (Герджиков посочва 4 етапа на развитие), като първият етап представлява транспозиция на индикативния перфект в полето на аориста. Като резултат от историческия развой на системата Герджиков обяснява и следните особености на темпоралната парадигма на конклузива:

- Омонимия на конклузивните форми на директните и съответните им индиректни времена (явление, тълкувано от теорията на граматическите опозиции като парадигматична неутрализация). Герджиков нарича формите, резултат от подобна парадигматична неутрализация, ‘бидетерминанти’. Независимо от класифицирането на феномена, важно е да се отбележи, че съвпаденията не са случайни, а имат вътрешносистемен характер.

- Съвпадение на формите на конклузивния аорист и индикативния перфект – от това съвпадение произтичат множество практически затруднения при интерпретирането на езиковия материал. Герджиков указва практическо правило за проверка: ако формата може да се замени с форма за друго време на конклузива без особена промяна в смисъла, става въпрос за конклузив, ако не – за перфект (Герджиков/Gerdzhikov 1984: 228–236).

Разликата в мненията за обхвата на темпоралната парадигма на конклузива се дължи на спецификата, която се поражда от комбинирането на семантиката на конклузива, от една страна, и от друга страна, на значенията на сегашно и бъдеще време. Учените, които застъпват позицията, че конклузивът изразява умозаклучение, базирано най-вече на факти от миналото, настояват, че конклузивът не би могъл да притежава форми за сегашно и бъдеще време. Тук обаче от съществено значение се оказва въпросът за темпоралната принадлежност на факта, който става основание за възникването на умозаклучението. Ако той принадлежи на плана на сегашното или бъдещето, то тогава могат да бъдат конструирани конклузивни употреби в тези две времена – Герджиков например онагледява това с примери като: „Излиза, че той щял да заминава чак в понеделник, а ние бързаме“ (Герджиков/Gerdzhikov 1977: 33). Спецификата на взаимодействието между конклузива и значението на сегашно и бъдеще време, което може да се дефинира като интрапарадигматична комбинация между признаците на конклу-

зива и на двете времена, води в почти всички случаи до адмиративни употреби на конклузива в сегашно и в бъдеще време.

2.3. Употреба на конклузивните времена

С оглед на представените дотук проблеми от субективен и обективен характер, в тази част ще бъдат анализирани конкретни употреби на времената на конклузива в примери, извлечени само от Българския национален корпус.

Подчертаните форми в (1) са за **конклузивен имперфект**.

(1) *С децата почти го приех, защото те **са я познавали**. Естествено, че ще я сънуват. Тя се **е грижела** за оцеляването им. А детето, което никога не я е виждало?*

В (1) формата **са познавали** се намира в подчиненото обстоятелствено изречение за причина, като в главното изречение предикатът е представен чрез глагол за идеална дейност. За подобни случаи Герджиков подчертава, че „в подчинени изречения след глаголи за идеална дейност употребите на не-Пр. с форми на А (конклузивен аорист) неправилно се приписват на перфекта“ (Герджиков/Gerdzhikov 1977: 59). Трябва да се има предвид, че тук, поради семантиката на глагола, чиято употреба в аорист е на практика невъзможна или е формално възможна, но с промяна в смисъла, е използвана формата на конклузивен имперфект. Подобни случаи предизвикват особен научен интерес, но поради съображения от различен характер няма да бъдат разгледани обстойно в рамките на тази работа.

Подчертаната форма **си владее** в (2) е за **конклузивен презенс**, като в случая става въпрос за адмиративна употреба. В най-общ смисъл с подобни форми се изразява учудването на говорещия във връзка с направено заключение, което противоречи на неговата предварителна представа за състоянието на нещата:

(2) *Да не искаш да закараш тия неща на Земята? – Да не би това да е целта ти? – Ти **си владее** и интелектуална реч! – Чуй, ако... – Абе ти никога ли не млъкваш?*

Подчертаните форми в **е научил, е решил, е станала** в (3) са за **конклузивен аорист**. В примера се откриват лексикални маркери, които сигнализират модалния характер на изказването и дават указание за характера на използваната глаголна категория. Модалните наречия *може би, вероятно* са сред средствата за изразяване на когнитивно отношение от страна на говорещия към съдържанието на изказването във връзка с неговата достоверност. Тяхната употреба подкрепя виждането, че са употребени конклузивни аористни форми, а не перфект на индикатива.

(3) *Смятаме, че е обирал по няколко урни всеки път, когато е ходил за дърва. Крейг може би **е научил** за това и **е решил** да обере каймака. Раздялата им вероятно **е станала** по този повод. Ако приемем, че Аса има съвест, разбира се!*

Във връзка с пример (3) е необходимо да се изтъкне, че формата *е ходил* е употребена неправилно, т.е. вместо конклузивен имперфект, съдържащ имперфектно причастие, неправилно е употребен конклузивен аорист, съдържащ мин. св. деятелно причастие. Контекстът ясно говори, че става въпрос за имперфект, като това се доказва, ако се трансформира примерът в индикатив – *Той обираше по няколко урни всеки път, когато ходеше за дърва*. Замяната на имперфектното с аористно причастие в евиденциални форми не е рядко явление – за него говори и Стефанка Абазова (Абазова/Abazova 2017).

Подчертаната форма в (4) е за **конклузивен плусквамперфект**. Тя е предшествана от *трябва* с презумптивно значение. Тази съвместна употреба е напълно обяснима, тъй като и конклузивността, и презумптивността представляват собствено съждение, което при конклузива представлява собствено твърдение, извод, умозаключение за състоянието на нещата, докато при презумптивността става въпрос за вероятно съждение, при което се изразява предположение за по-вероятното от две противоположни състояния:

(4) *Съзнание точно като неговото, само че без всякакви задръжки. Знаеш ли, на драго сърце бих се обзаложил, че в самото начало той наистина си е мислел, че това, което прави, е за добро. **Трябва да е бил полудял**. Рано или късно, във всички случаи.*

Подчертаните форми *щяло е да има, щели са да повярват, щели са да се почувстват, щели са да вярват* в (5) са за конклузивно бъдеще време в миналото:

(5) *Призрака, който се появява, щом си сложи маската... нали, Уолтър Плиндж? Човекът си рекъл, че може да се възползва. И когато дойде време Призрака да бъде заловен... ами **щяло е да има** Призрак, когото да хванат. И най-хубавото е било, че всички **са щели да повярват**. **Щели са да се почувстват** гадничко, но пак **са щели да вярват**.*

С тези форми се акцентира върху субективността на информацията и на хипотетичността.

3. Изводи

В резултат на съпоставката на гледните точки за темпоралната парадигма на конклузива и на анализа на представените примери могат да се изведат няколко основни извода:

- Употребите на конклузивно сегашно и бъдеще време са редки поради специфичната интрапарадигматична комбинация между признаците на конклузива и двете времена, водеща до адмиративни употреби. В корпуса извлечени примери от БНК беше открит един пример с употреба на конклузивно сегашно време в адмиративна употреба и нито един с бъдеще време. Макар редки и специфични, т.е. адмиративни, употребите

на конклузивни форми в плана на неминалото съществуват. Те, както посочва и Герджиков, са основно „преносни или съдържат елемент на преносност“ (Герджиков/Gerdzhikov 1977: 66).

- Най-често срещани са употребите на конклузивния аорист, но те са и най-сложни за интерпретиране поради омонимията на формите на конклузивния аорист и индикативния префект. В някои случаи лексикалните маркери в изказването служат за разграничаване на евиденциалната принадлежност на съвпадащите форми, но преобладават случаите, в които подобни маркери отсъстват. В допълнение може да се каже, че сложност при интерпретирането създават и синтагматичните неутрализации в рамките на подчинените изречения в състава на сложни съставни изречения, както и различните граматически стратегии за изразяване на емпатия. Подобни примери не са разгледани в настоящата работа, защото заслужават самостоятелен анализ.

- Употребите на конклузивния перфект и плусквамперфект са относително редки, като от общия обем примери, които бяха анализирани за целите на доклада, всички употреби са на конклузивен плусквамперфект.

- Не бяха открити примери с конклузивно бъдеще предварително и бъдеще предварително време в миналото. Този факт също заслужава по-обстоятелствен анализ, като въз основа на анализирания материал в настоящата работа може да се изкаже хипотеза, че подобни употреби са малко вероятни (макар и да не са невъзможни) поради голямата им семантична натовареност, поради крайно ограничения контекст, в който биха могли да се появят, и наличните възможности за изразяване на тяхната семантика чрез други граматически и лексикални средства.

Цитирана литература

- Абазова 2017:** Абазова, Ст. *Аорист и имперфект в българския език днес*. София: Парадигма. (Abazova, St. *Aorist i imperfekt v balgarskia ezik dnes*. Sofia: Paradigma.)
- Алексова 2008:** Алексова, Кр. За два феномена при съвместната употреба на времената в българското сложно изречение: емпатията и темпоралните неутрализации (с акцент върху преподаването на български език като L2). – В: *Езиков свят*, кн. 6, 7–22. (Aleksova, Kr. *Za dva fenomena pri savmestnata upotreba na vremenata v balgarskoto slozhno izrechenie: empatiyata i temporalnite neutralizatsii (s aktsent varhu prepodavaneto na balgarski ezik като L2)*. – V: *Ezikov svyat*, kn. 6, 7–22.)
- Герджиков 1977:** Герджиков, Г. Една специфична глаголна категория в съвременния български език. Категорията „ангажираност на говорещия с изказването на действието“. – В: *Годишник на Софийския университет, Факултет по славянски филологии. Българско езикознание*, Т. 2, 9–65. (Gerdzhikov, G., *Edna spetsifichna glagolna kategoria v savremennia balgarski ezik. Kategoriyata „angazhiranost na govoreshitia s izkazvaneto na deystvieto“*. V: *Godishnik na Sofiyskia universitet, Fakultet po slavyanski filologii. Balgarsko ezikoznanie*, T. 2, 9–65.)
- Герджиков 1984:** Герджиков, Г. *Преизказването на глаголното действие в българския език*. София: Наука и изкуство. (Gerdzhikov, G. *Preizkazvaneto na glagolното deystvie v balgarskia ezik*. Sofia: Nauka i izkustvo.)
- Куцаров 2007:** Куцаров, И. *Теоретична граматика на българския език. Морфология*. Пловдив: Университетско издателство „Паисий Хилендарски“. (Kutsarov, I. *Teoretichna gramatika na balgarskia ezik. Morfologia*. Plovdiv: Universitetsko izdatelstvo „Paisiy Hilendarski“.)
- Ницолова 2007:** Ницолова, Р. Моделизираната евиденциална система на българския език. – В: Храковский, В., отг. ред. *Эвиденциальность в языках Европы и Азии*. Санкт-Петербург: Наука, 107–197.

(Nicolova, R. Modalizovannaja jevidencial'naja sistema bolgarkogo jazyka. – V: Hrakovskij, V., otg. red. *Jevidencial'nost' v jazykah Evropy i Azii*. Sankt-Peterburg: Nauka, 107–197.)

Ницолова 2008: Ницолова, Р. *Българска граматика. Морфология*. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“. (Nitsolova, R., Balgarska gramatika. Morfologia. Sofia: Universitetsko izdatelstvo „Sv. Kliment Ohridski“.)

Aikhenvald 2004: Aikhenvald, Al. *Evidentiality*. Oxford: Oxford University Press.

Михаела Москова
София 1504
Бул. „Цар Освободител“ 15
Софийски университет „Св. Климент Охридски“
Катедра по български език
mihaelamoskova@gmail.com

Mihaela Moskova
Sofia 1504
15 Tzar Osvoboditel Blvd.
Sofia University „St. Kliment Ohridski“
Department of Bulgarian Language
mihaelamoskova@gmail.com